میدیا

برایم فەرشی

سەکۆ لە وتارگەلێک پێک دێ کە پێگەی وتاری سەرنووسەر یاکوو دەستەی نووسەرانی هەیە، بەم جیاوازییەوە کە لە هەر ژمارەیەکدا کەسانی شارەزا لە دەرەوەی بازنەی بەڕێوەبەرانی گۆڤاری تیشک، نووسینەکەی دەگرنە ئەستۆ. ئامانج ئەوەیە کە جۆراوجۆریی بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە و بەرپرسانە سەبارەت بە گوتاری نەتەوەیی لە سەکۆدا ڕەنگ بداتەوە.

برایم فەرشی (١٩٥٧) لە بواری شانۆ، دراما، شانۆپێداگۆگی و دارێژەری سیستەمی فێربوون، خوێندوویە و نووسەری ٢٥ کتێب و سەدان وتارە لە بواری شانۆ، شانۆپێداگۆگی، شانۆنامە، میدیا و بیر وهزر. جگە لە پیشەی شانۆگێری و ئاکتۆریی فیلم و دوبلۆری، وەکو شانۆپێداگۆک و ئەندامی شانۆپێداگۆگەکانی ئاڵمان (.www.butinfo de) و بەرپرسی بەشی شانۆی ناونەتەوەیی و فرەکولتووری، دەیان پرۆژەی شانۆپێداگۆگی بەڕێوە بردووە(١٩٩٠-٢٠١١) .

لە کوردستان بەرپرسی شانۆی لاو لە شاری بۆکان(١٩٧٣-١٩٨٠)، لە تاران بەرپرسی ناوەندی «فیلم و نمایش»(١٩٨٠-٨٢)، لە شاری کۆڵن بەرپرسی ناوەندی شانۆی کۆچەر(١٩٨٩-٢٠٠٠)، ئەندامی ڕێداکسیۆنی گۆڤاری «Kurdistan heute»(١٩٩٣-١٩٩٧)(www.navend.de)، ئەندامی ڕێداکسیۆنی (.www.colognelife de)-(٢٠٠٣-٢٠٢٠)، ئەندامی ڕێداکسیۆنی ماڵپەری ڕۆژهەڵات ـ بۆکان (www.bokan.de) (١٩٩٨- ...) بووە.

ئەو وەک دارێژەری سیستەمی فێربوون لە ساڵی ٢٠١١ەوە ئەنستیتۆی (Lernhaus)ی بۆ فێربوون دامەزراندووە کە جگە لە ئاڵمان لە فەڕانسە و ئیتالیاوە خوێندکار ڕووی تێ دەکەن. دوابەرهەمی هونەریی برایم فەرشی بەڵگە فیلمی سینەمایی (Die Schule zwischen Hoff-nung und Aufbruch-2017)ە.

میدیا، لە نامەوە بۆ سمارتفۆن

[ئەم کورتە وتارە، گشتی و کراوەیە و ناتوانێ فرەلایەن باسی میدیا و کۆمۆنیکاسیۆن لەخۆ بگرێ. وتارەکە لەم بەشانە پێکهاتووە: دەروازەی باس، دووبەری میدیا، چاپ و یەکەم نیشانەکان، کتێب و ڕۆژنامە، ڕادیۆ و تەلەفیزیۆن، میدیا و کات و شوێن، تیۆریی پێنج پرسیار، تیۆریی شەش مێتۆد، کورد و میدیا. بەڵام باس لە ئینترنێت، میدیای دیجیتاڵی، «لێهاتوویی دەستکرد KI»[١]، «مرۆڤ ـ ماشێن ـ میدیا»، لە وتارەکەدا جێگایان نەبووتەوە.]

دروازەی باس

پرسی تێگەیشتن و تێگەیاندن، میدیا و کۆمۆنیکاسیۆن، لە سەردەمی سوقرات و ئەفلاتون و بەر لەوانەوە بە پێی بەردەنووسەکان هەتا «کانت، هایدیگەر، ئادرنۆ، ئێدوارد بێرنایس، نیکلاس لومان، هارۆلد ئادامس ئینرس، ڕۆبێرت سیالدینی و ...»[٢] جێگای مشتومڕ بووە، بەڵام تا ئێستا پێناسەیەکی زانستی ـ فەلسەفی هەمەلایەن و گشتگیر کە سنوورەکانی میدیا ڕوون بکاتەوە، جێگیر نەبووە و بۆچوون و دانوستاندن و گەنگەشە بەردەوامە. هەرچۆنێک بێت، میدیا هەمیشە دوو لایەنی بەرانبەر بە یەکی هەبووە، خاوەن میدیا و بەکارهێنەری میدیا.

دوو بەری میدیا

خاوەن میدیا مەبەستی ئەوەیە، بەکارهێنەری میدیا بە مێدیاکەیەوە ببەستێتەوە. سەرکەوتن و مان و نەمانی میدیا، بەستراوەتەوە بە بەکارهێنەری میدیا. بۆ بەستنەوەی بەکارهێنەر بە میدیاوە، سوود لە زانست، کەرەسە و هونەر وەردەگیرێ. ڕەوتی بەستنەوەی کڕیار بە کاڵا و مرۆڤ بە میدیا، پرۆسەیەکی ساکار نییە، هەمەلایەن، چڕوپڕ و تێکچڕژاوە!

بەکارهێنەری میدیا لە ڕێگای چاو، گوێ و هەستی خۆیەوە سوود لە میدیا وەردەگرێ. ئەو دەوری یەکسانی لە گەڵ خاوەن میدیا نییە. بە وتەی ساکار، خاوەن میدیا بەرهەم دەهێنێ، بینەر، بیسەر و خوێنەریش بەرهەم بەکاردەهێنن. چەشنێک قانوونی بازاڕ(کاڵا و کڕیاری کاڵا) لە نێوان هەردووکیاندا دەور دەگێڕێ. مەبەست لە کاڵا «شتومەک» نییە، مەبەست بەرهەمێکە کە خۆی لە فۆرم و شکل و مۆدێلی جیاوازدا دەنوێنێ و کار دەکاتە سەر هەست و دەروون و مێشک و تێگەیشتنی مرۆڤ و لە پرۆسەدا گۆڕان بەسەر کەسەکە و ژیان و تێگەیشتنیدا دەهێنێ. لە بنەڕەتدا بە پێی تیۆریی ڕێکلام و

تەبلیغاتــی بازرگانی، ئەوەی لــە ڕێگای میدیاوە بە کڕیار دەفرۆشــرێ، کاڵا نییە، «ئیدە»یە. کڕیار ئیــدە دەکڕێ کە خۆی لە فــۆرم، مارک و ناودا دەردەخــات. مارکی بێنــز، مەکدۆناڵــد، ئەپل، مایکرۆسافت و بێژمار ناو و مارک و فۆرمی تر.

خــاوەن میدیا بۆ «بەرانبەرەکــەی» بەرهەم دەهێنێ و گەرەکە لایەنەکانی گشــتی-تایبەتی، فەرهەنگــی، دەروونــی، زمان، خولــق و خوو، هەڵسوکەوت، هەســت و نەست، خۆزیا، ویست، هیــوا، ئــارەزوو و نیاز و پێداویســتییەکانی ئەو بەرانبەرە لەبــەر چاو بگرێ و لایەنی کز و لاواز، بەهێــز و بێهێز، بۆچوون، بیــر وهزری بزانێ، بۆ ئەوەی گرێدراو بیهێڵێتەوە.

ئامانجــی خــاوەن میدیا کە پەیوەســتە بە سیســتەمی ئابووری-بازرگانی، سیاسی، ئایینی، حیزبی وئیدئۆلۆژیک، پاش تێپەڕبوون لە پرۆسەی میدیا-مــرۆڤ، فرۆشــیار-کڕیار، دێتە دی. ئەم پرۆسەیە لەبەرچاوی بەکارهێنەر، ون و نادیارە!

ناســین و زانینی ئەو لایەنانــە، کاری میدیا دژوار دەکات و پێویســت بە لێزان و شــارەزا و پسپۆڕ لە بوارەکانی تیۆریک، پراکتیک، تەکنیک، نواندن، پێشکەشــکردن، ڕێتۆریک و ئەو لایەنانە دەکا کە لە سەرەوە باس کران. کۆمەڵگا هەتا لە ساکارەوە بەرەو تێکچڕژاو و هەمەلایەن مل بنێ، کاری میدیــا و دەوری، گرنگتر و دژوارتر دەبێ. ســەدەی بیست ویەک، دژوارترین و ئاڵۆزترین و کاریگەرترین سەردەمی میدیا پیشان دەدات، کە هەم دامەزرێنەر و هەم دارزێنەرە[٣]!

چاپ و یەکەم نیشانەکان

بــەر لــە ســازکردنی دەزگای چاپ لــە لایەن گوتنبێرگەوە لە ســەدەی پــازدە، ڕاگەیاندن و کۆمۆنیکاســیۆن لە نێوان مرۆڤ و مرۆڤ ڕووی دەدا، هەرچەند نووســین لە ڕێگای نیشانەکان و دواتر ئەلفوبێ لە ســەر دیوار، خشــت، چەرم و پاپیرۆس باو بوو، بەڵام ئەوانە کەرەسە و دەرەتانی گونجاو بۆ ئاگادارکردنەوەی گشتی نەبوون، مرۆڤ کەرەســە و ئامێری بۆ ئاگادارکردنەوەی خۆی لە دوور و نزیــک هەبوو، کە ئامێرەکانی مۆســیقا گونجاوترین و بەربڵاوترینیان بوون.

هــەر وەک توێژینــەوەکان بــە تایبەت لە سەدەی بیست و بیست و یەکدا، دەریانخستووە، میزۆپۆتامیا(ناوچۆمــان) یــەک لــە کۆنترین شــوێنەکانی نیشــتەجێبوونی مرۆڤی سەر گۆی زەوی بووە و گوندنشــینی و شارنشینی، لێرەوە دەســتی پێ کردووە و بەم پێیە کۆمۆنیکاسیۆن و کەرەســە ســەرەتاییەکانیش هــەر لێــرەوە بەکارهێنراون، یەکەمین نیشــانەکانی نووســین لەسەر خشــتی کاڵ کە لە ژێر تیشکی خۆرەتاو وشک کراون و سیستەمێک لە نیشانەکان لەخۆ دەگــرن، دوازدە هەزار ســاڵ بەر لە ئێســتا لە ئەو شــوێنەی کە ئەمڕۆ بە ناوی وڵاتی ســووریا دەناســرێ و شــوێنی نیشــتەجێبوونی کــورد و جــوو، ئەرمەن و ســومێر، ئاشــوور و ... بووە، دۆزراوەتەوە کە بە ســەرەتای کۆمۆنیکاسیۆن لە ڕێگای نووسینی نیشــانەکان دەناسرێ و تابلۆی ئــەم زانیارییانە لە مۆزەی کامپیوتێر لە شــاری پادابۆرنی ئاڵمان، هەڵواسراوە.

میدیا و کەرەسە سەرەتاییەکان وەک مرۆڤ خۆی، گۆڕانیان بەســەردا هاتووە و لە سەردەمی ئێستادا گەیشــتوونەتە پلەیەکی بەرز. ئەو ڕەوتە بەردەوامــە و مرۆڤ ڕووبەڕووی ئەو پرســیارانە بووەتــەوە، کە ئایا میدیا و کەرەســەکانی بەرەو کوێــی دەبــەن و دەبێ چــۆن مامەڵــە لەگەڵ هێژێمۆنــی میدیا بکــرێ، کە بــەردەوام بەرەو مۆنۆپۆل و چەندپۆلی دیار لە جیهان دەکێشرێ؟

کتێب و ڕۆژنامە

کتێــب و ڕۆژنامــە پــاش ســازکردنی دەزگای چاپ، پەرەیان ســاند. بەکارهێنانی هەردووکیان گرێدراوی ویســت و خواســتی تاکەکەس بوو. خوێنــەر لــە کڕیــن و نەکڕیــن، خوێندنەوە و نەخوێندنەوە و هەڵبژاردنی بابەتی ناو ڕۆژنامەکان ئازاد بوو. بۆ وێنە شانۆ هەرچەند بەپێی هێندێک باوەڕ، لە چوارچێوەی میدیادا ناگونجێ، بەڵام بە هەمان شــێوە، تاک دەتوانــێ بڕیار بدات بچێتە

هۆڵی شانۆ یان نەچێ. خوێندنەوەی لاپەڕەکانی کتێب و بەتایبەت ڕۆژنامە، دەکەوێتە سەر مەیلی خوێنەر، بەڵام لە هۆڵی شانۆ، بینەر تا ئەو کاتەی لە هۆڵەکەدا بمێنێتەوە، گرێدراوی ڕەوتی نواندن لە سەر سەکۆی شانۆ دەمێنێتەوە و هەڵبژاردن بۆ بینەر وەک خوێنەری ڕۆژنامە لە گۆڕێدا نییە. لە شانۆدا دووبارەبوونەوە بەو شێوەیەی کە لە کتێب و ڕۆژنامە و سینەما و تەلەفیزیۆندا هەیە، نابیندرێ.

کتێب، ڕۆژنامە و فیلم، پاش چاپکردن و چێکردن، وەک خۆیان دووبارە دەبنەوە، بەڵام بۆ وێنە نە لە شانۆ و نە لە ژیانی ئاساییدا دووبارە بوونەوە، بوونی نییە. فیلم و کتێب و ڕۆژنامە، لەو ڕۆژەی دەردەچن، هەتا کاتی لەناوچوونیان، ئەوەی تێیاندا هاتووە وەک خۆی دەمێنێ، کە میدیایی بوونی ئەوان بە پێی تیۆریی میدیا دەگەیێنێت.

نامە، کتێب، ڕۆژنامە، ڕادیۆ، تەلەفیزیۆن گرێدراوی تۆمارکردن و دووبارەبوونەوەن. دووبارەبوونەوە دەبێتە هۆی گۆڕین و نەگۆڕینی بیر و هزر و تێگەیشتن، دەبێتە هۆی ڕاکێشانی کەسان بۆ ئەنجامی کار و کردەوەیەک، کە ڕەنگە ویستی ڕاستەقینەی ئەوانی لە پشت نەبێ. میدیا لە ڕێگای دووبارەبوونەوەوە، دەتوانێ ببێتە کەرەسەی خاپاندن، چەواشەکاری و گۆڕانی ڕاستی. ببێتە پێچەوانەکردنەوەی ڕاستیی ڕووداوەکان و گۆڕینی مێژوو بەم بار و ئەو باردا. میدیا دەتوانێ کەرەسەی تێگەیاندن و پێگەیاندن و وشیارکردنەوەش بێ.

ڕۆژنامە ناوەڕۆکی هەمەجۆر و هەمەڕەنگی هەیە و گشتیترە لە کتێب. ڕۆژنامە بۆ تاقم و توێژ و دەستەیەکی تایبەت نانووسرێ. دراما، ڕۆمان، فەلسەفە، شیعر، چیرۆک، بابەتی کۆمەڵناسی، پزیشکی، بیرکاری، بیۆلۆژی و هەر بابەتێکی تر کە لە کتێبەکاندا دەهێندرێن، هەموو کەس نایانخوێنێتەوە. کەچی ڕۆژنامە، بۆ هەموو چین و توێژ و گرووپی ناو کۆمەڵگا بڵاو دەکرێتەوە و ئەو بابەتانەی سەرەوە و بابەتی تر لە خۆ دەگرێ.

خوێنەرانی ڕۆژنامە هەمەجۆر و هەمەلایەن و خاوەنی گەلێک بۆچوونن، کە ئەوە بینەری تلەفیزیۆن و بیسەری ڕادیۆش دەگرێتەوە. ڕادیۆ و تەلەفیزیۆن زۆر بەربڵاوتر و گشتی تر لە ڕۆژنامەن، هەموو کەس لە منداڵ هەتا گەورە لە خۆ دەگرن و میدیای هەر کەس و هەموو کەسێکن.

کتێب، بیروبۆچوون و تێگەیشتنی تاکەکەس، یان چەند کەس لە بوارێک یان چەند بواری دیاریکراو لە خۆ دەگرێ و ڕەنگە پاش خوێندنەوە، ببێتە هۆی پێکهاتنی بیر و تێگەیشتنی هاوبەش لە نێوان خوێنەر و نووسەر، بەڵام ئەمە کاتێک ڕوو دەدات کە دووبارەبوونەوە و بەردەوامی لە گۆڕێدا بێ. بەردەوامی و دووبارەبوونەوە، دەبێتە هۆی تۆمارکردن و مانەوەی هەر شتێک لە بەشی درێژخایەنی «زەین» لە مێشکدا. ڕادیۆ و تەلەفیزیۆن بە پێی ئەم بەردەوامبوونە زۆرترین کارگەرییان لە سەر مێشک و بیر وهزر وهەستی مرۆڤ هەیە و بوونەتە ئەندامی هەمیشەیی بنەماڵەکان. ئەوەی کە دەگوترێ مرۆڤ بیر و بۆچوون و هەڵبژاردنی خۆی لە ڕادیۆ و تەلەفیزیۆن و میدیاوە وەردەگرێ، نزیک لە ڕاستییە.

کتێب و ڕۆژنامە و گۆڤار لە سەدەی شازدە هەتا کۆتاییی سەدەی ١٩، دوو میدیای بەرچاوی ناو کۆمەڵگا بوون. پاش ئەوەی دەسەڵاتی کلیسا لە کۆتایی سەدەی شازدە لە سەر خوێندنگەکان هەڵگیراو خوێندن و نووسین کرایە گشتی و خوێندنگە دەوڵەتی کران، کتێب و ڕۆژنامە خوێندنەوە زۆرتر پەرەی ساند. بەپێچەوانەی کتێب و ڕۆژنامە بەکارهێنانی ڕادیۆ و تەلەفیزیۆن پێویستی بە خوێندن و نووسین نەبوو، پێویستی بە گوێ و چاو بوو.

ڕادیۆ و تەلەفیزیۆن

بە هاتنی ڕادیۆ لە ١٨٩٣ و تەلەفیزیۆن لە ١٩٢٨ کە ڕەوتەکەی لە کۆتایی سەدەی نۆزدەوە دەستی پێ کردبوو، تەقینەوەیەکی میدیایی، بە پانتاییی هەموو جیهان ڕووی دا. لە سەردەمی

دەسـەڵاتی نازییەکانـدا هەر دوو مێدیا سـاڵی ١٩٣٥ بـۆ ١٩٤٥ کران بـە دەزگای پڕۆپاگەندە و گـەورە و بچـووک کەوتنە ژێـر کاریگەریی فکـری، فەرهەنگـی، دەروونـی ، کۆمەڵایەتی، سیاسـی، ئایینی و ئیدئۆلۆژیک! بەکارهێنانی ئەو دوو مێدیایە هەڵسـوکەوت و تێگەیشتنی مرۆڤی تووشـی ئاڵۆزی کرد و لە گەڵ برەوپەیداکردنی ئەو دوو دەزگایە، بەتایبەت تەلەفیزیۆن، کۆمەڵگا ئاڵوگۆڕی خێرای بەسەردا هات.

بەکارهێنانی ڕادیۆ لە میانەی شەڕی یەکەمی جیهانـی و بەکارهێنانـی تەلەفیزیۆن لە لایەن حیزبی نازییەکانی ئاڵمانـەوە، بۆ بڵاوکردنەوەی ڕاسـتەوخۆی کۆنگـرەی حیزبەکەیـان و بـۆ مەبەسـتی ئامادەکردنـی خەڵـک بۆ شـەڕی دووهەمی جیهانی، کارتێکەریی ئەو دوو مێدیایە و کاریگەریی هەردوکیانی دەرخسـت. «ژۆسێف گۆبلز» وەزیری تەبلیغاتـی «ئادۆلف هیتلێر» کە تێگەیشـتن و مێتۆدەکانی «ئێدوارد بێرنایس»ی ئەمریکایی، نووسـەری کتێبی «پڕۆپاگەندە»ی لە مەڕ پڕۆپاگەندە بەکار دەهێنـا، توانی لە ڕێگای ڕادیۆ و تەلەفیزیۆنەوە، بیری فاشیستی بگوێزێتەوە بۆ ناو سـەری خەڵکی ئاسـایی. لـەم ڕێگایەوە تێگەیشتنی ڕەگەزپەرستانەی کۆمەڵەکەسێک لە چوارچێوەی حیزبێکدا، کرا بە تێگەیشتنی هەموو ئەو خەڵکانەی کە بوون بە دەست و لاق و گوێی فاشیسم و بکەری پڕکوژراوترین و وێرانکارانەترین شەڕی مێژووی جیهان.

پڕۆپاگەنـدە، ئاژیتاسـیۆن و گۆڕینـی تێگەیشتنی خەڵک و ڕەوانەکردنیان بۆ بەرەکانی شەڕ و تەشـەنەی بیری فاشیستی لە ناو سەری تاکەکەس و میللەتـان و وێرانیی دەیان وڵات و کوشـتنی دەیان میلیۆن کەس و بڵاوکردنەوەی بیری ڕەگەزپەرسـتی لە پانتاییـی وڵاتان، تەنیا بەشـێک لە کارەسـاتەکان بوو کە بەکارهێنانی خراپـی دوو مێدیـای ڕادیـۆ و تەلەفیزیۆنـی دەرخست.

لە سـەردەمی شـەڕی یەکەمی جیهانیدا، حکوومەتـی قەیسـەریی ئاڵمان لـە بێرلینەوە بەرنامەی بە زمانی فارسـی و تورکی و عەرەبی بڵاو دەکردەوە. بیری دژایەتیکردنی موسـڵمانان لەگەڵ وڵاتانی ڕووسـیا و بریتانیا لە ڕێگای ئەم ڕادیۆیەوە تەشـەنەی سـاند و پاش سـەفەری قەیسـەری ئاڵمان بۆ دیمەشـق و چوونەسـەر گۆڕی سـەلاحەددینی ئەیووبـی و ڕازیکردنی سـوڵتانی عوسـمانی بۆ دەرکردنی جیهاد دژی ڕووس و ئینگلیـس، مەبەسـتی ئاڵمانییـەکان هاتە دی. وڵاتانی عوسـمانی و فارس و عەرەب و کوردەکان و نەتەوەکانی تری موسـڵمان، لەو شەڕە بە سوودی ئاڵمان و دژی ڕووسیە و بریتانیا وەردران. بە بێ ڕادیۆ و بڵاوکردنەوەی بەیان (کە ئەویش چەشنێک مێدیایە) دەنگی ئاڵمانییەکان نەدەگەیشـتە ئـەو خەڵکانە.[۳-۴] تێگەیشـتنی فاشیسـمی ـ ئیسـلامیی خومەینـی بە ڕێگای کاسـێتی دەنگ گوێزرایەوە بۆ ناو خەڵک. پاش وەرگرتنـی دەسـەڵات، بەکەڵکوەرگرتن لە فرە چەشنیی مێدیا، بیری ئەو هەتا دووردەستەکانی ئافریقا و باڵکان پەرەی ساند.

مێدیا و کات و شوێن

خوێندنەوەی کتێـب و ڕۆژنامە گرێدراوی کاتی دیاریکراو لە لایەن نووسـەر و وەشـانخانەکانی کتێـب و ڕۆژنامـەوە نەبـوو. بـەڵام بیسـتنی ڕادیـۆ و بینینـی تەلەویزیۆن گرێـدراوی کاتی بڵاوکردنـەوەی بەرنامەکان بوو. بیسـەر و بینەر بە کاتی دیاریکـراو لە گەڵ مێدیا گرێ دەدران. سیستەمی بڵاوکردنەوەی بەرنامەکان و داڕشتنی بەرنامە و جـۆری بەرنامـە و ناوەڕۆکی بەرنامە دوور لە دەسـت و ئیرادەی بیسـەر و بینەر لە لایـەن خاوەن مێدیا (حکوومەت و ناحکوومەت) ەوە ئامادە دەکران.

دەزگای ڕادیۆ لە سـەرەتا بۆ گەورەیی وەک تەلەفیزیۆن گرێدراوی شوێن بوو، لە بەر گرانی، لە شوێنە گشتییەکانی وەک قاوەخانە، چێشتخانە، هۆتێل و شوێنی لەو چەشـنە بەکاردەهێندران و دواتـر دەرگای ماڵان بۆ هەر دوکیان کرایەوە. لە ڕێگای ڕادیـۆ و تەلەفیزیۆنەوە هێدی هێدی

لەماوەی ساڵانێکدا پەیوەندیی نێوان مرۆڤ و مرۆڤ گۆڕدرا و بوو بە پەیوەندیی مرۆڤ و دەزگا. بەسترانەوەی مرۆڤ بە کات و شوێنەوە بەر لە هاتنی ڕادیۆ و تەلەفیزیۆن، لە ڕێگای سەنعەتی کردنی وڵاتانەوە دەستی پێ کردبوو. لە بریتانیا و ئاڵمان و وڵاتانی تر، لەگەڵ زۆر بوونی کارگا، کارخانە، ئیدارات، کۆمپانیا، مەدرەسە و زانستگا، «کات و شوێن» گرنگیی سەرەکیی بۆ «کار و بەرهەم» پەیدا کردبو. ژیانی خەڵک بە چەشنێک بە کات و شوێنەوە بەسترابووەوە کە بوو بە باسی بیرمەند و فەیلەسووفان. مارتین هایدیگێر بابەتی «کات»ی کردە دەستمایەی بیرکردنەوە و کتێبی «بوون و کات» (Sein und Zeit- 1927) بەرهەمی بیرکردنەوەی ئەو لەمەڕ کات و بوون بو. کارڵ مارکس وفریدریش ئینگلس (کە باوکی لە ناوچەی ویپێرتاڵ خاوەن کارخانە بوو) بەر لە هایدیگێر تێگەیشتبوون کە بەستنەوەی کرێکار بە کات و شوێنەوە، بۆ سیستەمی سەرمایەداری و بەرهەمهێنان گرنگە. بە هەمان شێوە دیاردەی کات و شوێن بۆ سیستەمی سۆسیالیسم-کۆمۆنیسم گرنگ بوو.

بەستنەوەی مرۆڤ بە کات و شوێن، هەروەک چۆن بۆ کارخانە-کاڵا پێویست بوو، بۆ ڕادیۆ و تەلەفیزیۆنیش لازم بو. هەردوو سیستەمی سۆسیالیستی و کاپیتالیستی، پێویستیان بە بەستنەوەی مرۆڤ بە کات و شوێن و بەستنەوەیان بە ماسمێدیای ژێر کۆنترۆڵی خۆیانەوە هەبوو. هەر دوو سیستەم ماسمێدیان کرد بە چەشنێک کارخانەی بەرهەمهێنانی تێگەیشتنی گشتی، کە زامنی وەگەڕخستنی چەرخی سیستەم، پایداریی حیزب و پارلەمان و حکوومەت و دامودەزگاکانیان بوو.

بیسەری ڕادیۆ و بینەری تەلەفیزیۆن، ئازاد بوون لەوەی ببنە بیسەر و بینەر یان نەبن، بەڵام کە دەبوونە بیسەرو بینەر، گرێدراوی کاتی بەرنامەکان دەمانەوە و ئازاد نەبوون لە هەڵبژاردنی کات و ئازادیش نەبوون وەک کتێب و ڕۆژنامە، لاپەڕەکان بە خواستی خۆیان هەڵدەنەوە و بە پێی ویست و تایبەتمەندیی خۆیان بەرنامەکان سەیر بکەن و گوێیان بدەنێ. ئەوان پەیوەست بە مێدیا، بەرنامەکان، بەرنامەساز، کەسانی مێدیا و بیر و هەست و تێگەیشتنی ئەوان دەمانەوە.

تیۆریی پێنج پرسیار

هارۆڵد دویگت لاسوێل ئەمریکایی Harold Dwigt Lasswell (١٩٠٢-٧٨) تیۆریسیەنی کۆمۆنیکاسیۆن و پسپۆڕی زانستی سیاسی و نووسەری کتێبی «تەکنیکی پرۆپاگەندە لە جیهان»، پێنج پرسیار دەخاتە بەر دەست:

کێ دەیبێژێ؟ چی دەبێژرێ؟ بە چ ڕێگایەک دەبێژرێ؟ بۆ کێ دەبێژرێ؟ بۆ چ مەبەستێک دەبێژرێ؟

گەر سەرنجی پرسیارەکان بدرێ، لایەنی مێدیا، ئامانجی مێدیا و بەکارهێنانی ڕێگا بۆ پێکانی مەبەست، تێیاندا خۆ دەنوێنێ. دەکرێ لە گۆشەنیگای بەکارهێنەری مێدیاشەوە، سەیری پرسیارەکان بکرێ بۆ ئەوەی دەرکەوێ، لە گەڵ کام مێدیا، خاوەن مێدیا، کام مەبەست و کام شێوەگەلی مێدیایی ڕووبەڕووین. گرنگیی وڵامی ئەم پرسیارانە ئەوکاتە دەردەکەوێ کە سەرنج بدرێتە سەر مێدیای سەردەم، کە بینەر و بیسەر و بەکارهێنەری ئاسایی، دژوارە بتوانن وڵامی پرسیارەکانیان پەیدا بکەن، بگرە وڵامدانەوە بەو پرسیارانە بۆ زۆرینەی بەکارهێنەرانی مێدیا، ناگونجێ. بۆ وێنە سمارتفۆن کە هەموو مێدیا دجیتاڵییەکان لە خۆ دەگرێ، گرێدراوی هەزاران ئەپ و پلاتفۆرم و مێدیای هەمەجۆر و هەمەلایەنە. کێ دەزانێ، کێ دەبێژێ و بۆ چ مەبەستێک دەبێژرێ؟

بینەر و بیسەر و خوێنەر، دەوری کاریگەر و ئازادانە لە پرۆسەی مێدیادا ناگێڕن و دوورن لە پرۆسەی چێکردنی بەرنامە و ئامادەکردنی هەواڵ و ڕاپۆرت و دەرەتانی ئەوەیان نییە بزانن «بە چ ڕێگایەکدا و لەبەرچی دەبێژرێ» و چ فێڵ و تەڵەکەیەکی تەکنیکی، هونەری و ڕیتۆریک بەکاردەهێندرێن.[٣-٥]

مافی وەرگرتنی زانیاریی دوور لە ئاژیتاسیۆن، پرۆپاگەندە و شێواندن، بە مێتۆدی جیاواز ژێر پێ دەخری. ئودۆ ئولفکۆتە رۆژنامەنووس و نووسەر، کە بۆ رۆژنامەی «فرانکفۆرتەر ئالگەماینە»ی دەنووسی، لە کتێبی «ژۆرنالیستە بەکرێگیراوەکان»دا[۶] باس لە شەڕی کەنداو دەکات. ئەو دەگێڕێتەوە «لە بەغدا سواری ماشێنیان کردین و بەرەو شوێنێکیان بردین و لەوێ کۆمەڵێک ماشێن و کەلوپەلیان ئاگر دا و مەیدانی شەڕیان لێ سازکرد و ڕیپۆرتێرەکانی تەلەفیزیۆن بە تایبەت («سی ئین ئێن» کە ئینحیساری بڵاوکردنەوەی وێنەکانی شەڕی کەنداوی پێ سپێردرابوو) ڕاستەوخۆ وێنەکانیان گواستەوە». ئەم فێڵ و تەڵەکانە لە شەڕەکانی باڵکان، ئەفغانستان، ئۆکراین، سووریا، لیبی و دەیان شوێنی تر بەکارهێنراون و دەهێنرێن.

بەکارهێنانی مێدیا لە میانەی شەڕی یەکەم و دووهەمدا بۆ ئامانج و مەبەستی دژ بە مرۆڤ و مافی مرۆڤ و دژ بە کەمینە ئایینی، ئێتنیکی، زمانی و فەرهەنگییەکان و دژ بە نەتەوەکانی تر، زۆرینەی وڵاتانی رۆژئاوا و بیرمەندان و سیاسەتمەداران و تیۆریسیەنەکانی خستە سەر ئەو باوەڕە، کە مێدیای گشتی، وەک ڕادیۆ و تەلەفیزیۆن و مێدیای هاوچەشن، نابێ ببن بە مێدیای حیزب، کلیسا، حکوومەت و هەرچەشنە گرووپێکی ئیدئۆلۆژیک، ئایینی، سیاسی و هەر چەشنە مەسلەک و تێگەیشتنێکی فەلسەفی.

لە هەمان کاتدا ڕادیۆ و تەلەفیزیۆن وەک دوو مێدیای گشتی دەبێ مێدیا و دەنگ و ڕەنگی هەموو لایەنەکانی ناو کۆمەڵگا و هاووڵاتیان و دوور لە هەر چەشنە هەڵاواردن و دەمارگرژی بن. مێدیا لە کۆمەڵگای رۆژئاوا لە لایەن شۆڕایەکەوە کە ڕەنگدانەوەی پێکهاتەکانی ناو کۆمەڵگا بێت، بەڕێوەدەبرێن و هیچ حیزب و کلیسا و دامودەزگایەکی ئیدئۆلۆژیک، ئایینی و هیچ ناوەندێکی زانستی و فەلسەفی و سیاسی، ڕادیۆ و تەلەویزیۆنی گشتی و کراوەیان نییە، جگە لە واتیکان کە وەک دەوڵەت ناسراوە.

لە وڵامی ئەوەیدا کە کێ دەبێژێ؟ هەموو لایەنەکانی ناو کۆمەڵگا دەبێژن. چی دەبێژرێ؟ هەموو ئەو بابەتانەی کە پەیوەندییان بە هەمووانەوە هەیە. بە چ ڕێگایەکدا دەبێژرێ؟ بە هەموو ئەو ڕێگایانەدا کە بریندارکردنی بەرانبەرەکەی تێدا نەبێ. بۆ کێ دەبێژرێ؟ بۆ هەر کەس و هەموو کەس. بۆ چ مەبەستێک دەبێژرێ؟ بۆ مەبەستی بەخشینی زانیاری، ڕاگەیاندن و سوودبردن لە هونەر، زانست، فەرهەنگ، فەلسەفە، ئایین و بۆ پێراگەیشتن بە باوەڕی خەڵک و خەڵکان. ئەوەی مێدیا چەندە لە دەوری ئەو بۆچوونەدا دەخولێتەوە، وەک پرسیار دەمێنێتەوە.

تیۆریی شەش مێتۆد

ڕۆبێرت سیالدینی ئەمریکایی، لایەنی دەروونیی مرۆڤ لە مەڕ بازاڕ و ویستی کڕین تاوتوێ دەکات و شەش مێتۆد بەکاردەهێنێ بۆ ئەوەی کڕیاری کاڵا و بینەر و بیسەر و خوێنەر بخزێنێتە ناو تەونی بازاڕ و مێدیا. ئەو، بڕەوپێدانی بازاڕ و چوونە سەری ویستی خەڵک بۆ کڕین، دەکاتە مەبەستی لێکۆڵینەوەکانی و دوو لایەنی ئەمبەروئەوبەریان تێدا بەدی دەکات، کە کڕیار و فرۆشیار، خاوەن مێدیا و بەکارهێنەری مێدیا دەگرێتەوە:

لایەنی یەکەم مێدیا وەک بەرهەمهێنەر (فرۆشیار)، لایەنی دووهەم بەکارهێنەر وەک کڕیار.

دووهەم مەسەلە بڕیاردانی کڕیار و دەرهێنانی ئەو لە حاڵەتی دوودڵییە بۆ ئەوەی مەیل بە لای کڕیندا بشکێتەوە. ئەوەش بە هەمان شێوە لە کاری مێدیادا مەبەستە کە چۆن بڕیاری بەکارهێنەر بۆ لای مێدیا ڕابکێشرێ.

سێهەم پشتبەستن بەو لایەنە کۆمەڵایەتییەی کە لای مرۆڤ بەنرخە (کە ئەوەش بە پێی کۆمەڵگا و فەرهەنگ جیاوازە)، بە کەڵکوەرگرتن لەو لایەنە، کڕیار بۆ لای مەبەستی خاوەن مێدیا یان فرۆشیار ڕادەکێشرێ.

چوارەم پێکهێنانی لایەنگری بۆ فلان و فیسارە مێدیا، مارک، ناو، سیمبۆل و هەر

نیشانەیەکی دیکە.
پێنجەم پێکهێنانـــی ئۆتۆریتەی کۆمەڵایەتی بۆ ئەوەی «کڕیار» پابەنـــد بە فلان میدیا، وڵات، شـــەریکە، فۆرم، مارک و مۆد بمێنـــێ. بۆ وێنە مارکـــی بێنزی ئاڵمان، مێد ئیـــن جێرمەنی کە ئۆتۆریتەی جیهانیی پەیدا کردووە.
شەشەم ســـنووردار نیشاندانی بەرهەم، واتە، بوونـــی ژمارەیەکی دیار لە کاڵا و فرۆشـــتنی لە کات و شوێنی دیار، بۆ ئەوەی کڕیار بە هەڵەداوان بۆ کڕینی کاڵا بکێشرێ.
ئەم مێتـــۆدە بۆ هەر چەشـــنە بەرهەمێکی مێدیاییش بـــەکار دەهێندرێ. بۆ ئەوەی هەرکام لەو مێتۆدانە بچەسپێن، پێویست بە لێکۆڵینەوەی هەمەلایەنی کۆمەڵایەتـــی، مێژوویی، فەرهەنگی و تایبەتمەندییەکانـــی مرۆڤی ناو هەر بازنەیەکی ناوچەیی و جیهانی دەکات.
چی وا لە مرۆڤ دەکات، بە قســـە و بە دڵی ئەم و ئەو بـــکات؟ بەکارهێنانـــی کام تەکنیک، کام مێتۆد باشـــە بۆ ئەوەی فرۆشـــیار و خاوەن مێدیا، بـــە ئامانجی خۆیان بگەن و کاڵاکەیان بە کڕیار بفرۆشن؟ سیالدینی لە بەستێنی فرۆشتن و ڕێکلامی بازرگانی بـــە «تیۆریی باوەڕپێهێنان» دەگات و مێتۆدەکانی بـــەکار دەهێنێ بۆ ئەوەی کڕیار لە دوودڵییەوە بە ئەرخایەنبوون بگات.
بـــەو مانایەی کڕیـــار و بەکارهێنەری مێدیا، باوەڕیان پێ بهێنرێن بۆ ئەوەی بەردەوام کڕیاری بەرهـــەم و مێدیای تایبەت بـــن. لێرەوە خاوەن بەرهـــەم و خاوەن مێدیـــا دەکەونە کێبەرکێ بۆ ئـــەوەی کڕیـــار و بەکارهێنـــەری مێدیا بۆ لای خۆیان ڕاکێشن و لای خۆیان بیانهێڵنەوە.
ســـیالدینی لـــە کتێبەکەیـــدا بـــە نـــاوی «سایکۆلۆجیای باوەڕپێهێنان» ئەم شەش مێتۆدە تیۆریزە دەکات بۆ ئـــەوەی کڕیار بەرەو بڕیاردان بۆکڕین ڕابکێشرێ، بەرەو سەندووقی هەڵبژاردن مل بنـــێ، بەهەڵەداوان بەرەو ئـــەم مێدیا و ئەو مێدیا، ئەم پرۆگرام و ئەو پرۆگرام ڕابکات، خۆی لە ناو ئەم سیاسەت و ئەو سیاسەت، ئەم حیزب و ئـــەو حیزبدا ببینێتەوە. ئەم شـــەش مێتۆدە بۆ باوەڕپێهێنان و گۆڕینـــی بۆچوون و بەکورتی بۆ داسەپاندنی بڕیارێکە کە ڕەنگە بۆچوون و ویست و خواســـتی کڕیار نەبێ، بەڵام بەرەو کڕینی کاڵا و دەنگدان لە هەڵبـــژاردن و بەکارهێنانی مێدیا بکێشرێ.
■ هەر مێدیایەک، هەر کڕین و فرۆشتنێک، دوو لایەنی هەیە. لـــەم مێتۆدەدا هەر دوو لا چالاک دەکرێنەوە، تۆ شتێک بدە هەتا شتێک وەربگری، پارە بدە هەتا ئەم شـــت و ئەو شـــت وەربگری. کاتی خۆت بـــدە هەتا لە بەر تەلەفیزیۆن، ڕادیۆ، ئینتێرنێت (فیلـــم، بەرنامە،هەواڵ و...) وەربگری. دەنگی خـــۆت بدە هەتا چی و چـــی وەربگری. ســـیالدینی وێنەیـــەک لە پەیوەندیـــی وێبلاگدا دەهێنێتـــەوە کە بـــۆ هەموو مێدیا و سۆســـیال مێدیا بەکار دەهێندرێ. ئەو دەڵێ لەو وێبلاگەدا بابەتێکـــت بۆ خوێندنەوە پـــێ دەدرێ بۆ ئەوەی هێـــدی هێدی ببی بـــە خوێنـــەری بەردەوامی وێبلاگەکـــە. بـــێ پارەبـــوون هۆیەکی تـــرە بۆ ڕاکێشـــانی بەکارهێنەری مێدیـــا. کۆمپانیاکانی جیهانی سۆســـیال مێدیـــا، ئەم مێتـــۆدە بەکار دەهێنـــن. لاپەڕەیەک، پلاتفۆرمێـــک بە بێ پارە دەدرێتە کەســـان، کەســـەکان بابەتـــی خۆیانی تێدا بڵاودەکەنەوە و لـــە بری ئەو لایک و جۆرە ڕەنگاوڕەنگەکانی «سمایلی»(سیمبۆل) وەردەگرن و بـــە پێشکەشـــکردنی کات، بەردەوامبـــوون، ئابوونەبـــوون، بەخشـــینی زانیاری بـــۆ وێنە بە فەیسبووک، ئینســـتاگرام، واتسئاپ، دەبنە هۆی کۆبوونەوەی سەرمایەی میلیاردی بۆ خاوەنەکانی سۆسیال مێدیا.
■ پابەندمانەوە بە بڕیار، گەر کڕیار و خاوەن مێدیا کارێک بکەن، بڕیارێک بدەن، لە سەر بڕیارەکەیان بەردەوام دەمێنن. ئەمە هەم لە لای خاوەن مێدیا و خاوەن کاڵا بەرپرسیارەتی سازدەکات، هەم لای کڕیار و بەکارهێنەری مێدیا. خاوەن کاڵا و مێدیا بەردەوام دەبن لە باشترکردن و ڕازاندنەوەی کاڵا و بەرنامەکانـــی خۆیان و کڕیـــار و بەکارهێنەری مێدیاش، بەردەوام دەبن لە کڕین و بەکارهێنانی مێدیا.

■ خۆگرێدانی کۆمەڵایەتی، مرۆڤ هەم چاولێکەریی یەکتر دەکەن و هەم خۆ لەگەڵ یەکتر ڕێکدەخەن، بۆ وێنە گەر دراوسێ، هاوکار و هاوپۆل، بەردەوام سەیری فلان زنجیرە فیلم دەکات و بەردەوام لە گەڵ ئەوانی تردا باسی لێوە دەکات، منیش بۆ ئەوەی لەو کۆمەڵگایە و لەو کۆمەڵە کەسە بەجێ نەمێنم و تەریک نەبم، دەبمە بینەری هەمان فیلم و دەبمە یەکێک لەو کەسانەی بەردەوام بەشداریی باسی فیلم دەکەن. ئەم خۆگرێدانە بەم و ئەو، بەم کاڵا و ئەو کاڵا، دەبێتە هۆی کڕین و بەکارهێنانی کاڵا، مێدیا، بەرنامە، پلاتفۆرم، ماڵپەڕ و وێبلاگ.

■ لایەنگری. سیالدینی پێی وایە ئێمەی مرۆڤ ڕێگا دەدەین بکەوینە ژێر کاریگەریی ئەم و ئەو، ئەمە دەتوانێ لە فۆرم و شێوەی جیاواز لە بواری جیاوازدا خۆی دەربخات، بۆ وێنە هێندە باسی فلان گۆرانیبێژ، سیاسەتمەدار، وەرزشوان، مانکەن، ئاکتۆر، فیلم، کتێب، گۆڤار و کاڵا کراوە و دەکرێ و بەردەوام لایەنگرانیان خۆیان دەرخستووە، مرۆڤ بەرەو لایەنگریی کەس و کاڵا، مێدیا و ئەو شتانە دەکێشرێ. باشترین وێنە لایەنگری لە هیتلێر، خومەینی، دۆناڵد ترامپ، ئەردۆغان، فلان مارک و فلان مودێل و فلان شتە!

■ ئێمەی مرۆڤ لە خۆماندا هەست بەوە دەکەین کە ویستی وەرگرتنی چوونەژێر باندۆری ئەم و ئەو لە مرۆڤدا هەیە و دەکێشرێن بەرەو قەبووڵکردنی ڕابەریی ئەم و ئەو یان قەبووڵکردنی دەسەڵاتی ئەم دەزگا و مێدیا و یانە و حیزب. دەکرێ تاک بکێشرێتە ژێر کارتێکەریی فۆرم و ئونیفۆرم و پیشە و کەسایەتیی کەسانی تر.

■ سنوورداربوون؛ یەکێک لەو شتانەی لە مرۆڤدا هەیە و ڕایدەکێشێ بۆ کڕین، یان ئەنجامی کارێک، ئەوەیە بزانێ فلانە شت هەرزان کراوە و تەنیا ژمارەیەکی کەمی هەیە و لە فلان ڕۆژ و فلان کاتژمێر و فلان شوێندا، بۆ ماوەیەکی کاتی دەفرۆشرێ. فلان گۆرانیبێژی بەناوبانگ بلیتی کۆنسێرتەکەی تەنیا لە یەک ڕۆژدا دەفرۆشرێ، فلان سیاسەتمەداری ناودار بۆ چەند کاتژمێر لە فلان شوێن، دێتە شارەکەی ئێمە و تەنیا ئەوەندە کورسی هەیە کە دەبێ پێشوەخت ڕزێرو بکرێن. فلان فیلم یا شانۆی ناودار بۆ یەک جار لە فلان شوێن نمایش دەکرێ، فلان بەرنامەی تەلەفیزیۆن یان ڕادیۆ تەنیا لە فلان ڕۆژ و فلان کاتژمێر بۆ یەک جار بڵاودەکرێتەوە. لە هەر کام لەو حاڵەتانەدا لە گەڵ هێرش و لێشاوی خەڵک ڕووبەڕوو دەبین.

ئەو شەش مێتۆدەی سیالدینی کە هەمووی لایەنی دەروونی و سایکۆلۆجیی مرۆڤی بە نیشانە گرتووە، مرۆڤ بەرەو بڕیاردانێک دەکێشن، کە ڕەنگە دەربڕی ویستی ڕاستەقینەی «بڕیاردەر» نەبێ.

کورد و مێدیا

کورد کەوتۆتە ژێر باندۆری مێدیای وڵاتان، لێکۆڵینەوە لە بەردەست نییە بۆ ئەوەی بزانرێ کتێب، ڕۆژنامە، ڕادیۆ، تەلەفیزیۆن، مێدیای دیجیتاڵی و ئینتەرنێتیی وڵاتانی ئێران، عێراق، سووریا و تورکیا، چەندە کارگەرییان لە سەر تێکدانی کەسایەتی، ناسنامە، تێگەیشتن، و تێکشکانە سیاسییەکانی کورد هەبووە!

کورد لە حاند سیستەمی مێدیای دەوڵەتان، ڕادیۆی شەپۆل کورتی حیزبی هەبوو، ڕۆژنامە و بڵاوۆکی نهێنیی بەکاردەهێنا. پاش ساڵی ١٩٩٢ باشووری کوردستان کەوتە ژێر پاراستنی هێزەکانی ناودەوڵەتی، ئێزگەی ڕادیۆ و تەلەویزیۆنی خۆجێیی حیزبی دەوری قووڵترکردنەوەی ناکۆکییەکانیان گێڕا و بوون بە دەزگای شەڕی نێوان حیزبەکان. ساڵی ١٩٩٥ بە دەرکەوتنی دەنگ و ڕەنگی مەد تی ڤی لە ڕێگای ساتەلایت و دواتر کوردستان تی ڤی، کوردسات، زاگرۆس، ڕۆژهەڵات و تیشک تی ڤی، کورد لە هەموو پارچەکان کەوتنە ژێر باندۆری مێدیای حیزبی.

ئێستا مێدیای حیزب و گرووپی کورد، مێدیای چوار دەوڵەتی ناوچە و جیهان، سیستەمی

جیهانیی ئینترنێت، سوسیال میدیا و میدیای تاکە کەسی، لە ماوەی بیست و چوارکاتژمێری شەو و ڕۆژ، مرۆڤی کورد بۆمباران دەکەن و سیمای نادیار و ئاڵۆز لە نەتەوەیەک دەنەخشێنن، کە نە کیانی خۆی هەیە، نە سیمای یەکگرتووا!

مێدیای حیزبی-ئیدئۆلۆژیک لە هیچ وڵاتێکی پێشکەوتووی جیهان، ئیزنی وەشانی نییە، بەڵام لە کوردستان زاڵە. ڕەنگە کورد لەم ناوچە و ئەو ناوچە، چەکی بۆ بەرگریکردن لە گیانی خۆی هەبێ، بەڵام مێدیای بەرگریکەر لە کیان، کەسایەتی و ناسنامەی خۆی نییە و بە درێژایی سەدەکانی بیست و بیست و یەک، بە شێوەی سیستەماتیک پێکهاتە نەتەوەییەکان بەر هێرش کەوتوون و توانای بەرگریکردن لە خۆ و بەرپەرچدانەوەی ئەو هێرشانەیان نەبووە و ئاڵۆزی و بشێویی ناسنامە و کەسایەتی بەرینتر کراوەتەوە و مێدیای وڵاتان لە سڕینەوەی پێناسە و ناسنامەی کوردی هەر چوار جوغرافیای لە یەک دابڕاوی کوردستاندا، سەرکەوتوو بوون.

هەر نەتەوەیەک بۆ ناسینی خۆی، بۆ تێگەیشتن لە ڕەنگاوڕەنگییەکان، بۆ پارێزگاری لە بەرژەوەندیی پێکهاتەکانی نەتەوە، پێویستی بە ناسینی دەور و کاری مێدیا و کۆمۆنیکاسیۆن هەیە. سەرکەوتنی سیاسی، سوپایی، ئابووری، فەرهەنگی، زمانی و کۆمەڵایەتی، گرێدراوی مێدیا و سیستەمی مێدیا و کۆمۆنیکاسیۆنی بەهێزە. تێگەیشتن لە مێدیای سەردەم، گرنگترین ئەرکی ناوەندەکانی باڵادەست و ژێردەستی جیهانی ئەمرۆیە. جیهانی ئەمرۆ بە بێ مێدیا و کۆمۆنیکاسیۆن، دەبێتە جیهانێکی وەستاو.

کورد لەم جیهانەدا دەبوایە بەهێزترین مێدیای نەتەوەیی و گشتی، دوور لە حیزب و دەستە و گرووپی ئایینی و ئیدئۆلۆژیکی بۆ دەرخستنی سیمای ڕاستەقینەی خۆی هەبایە، مێدیایەک کە هەر تاکێکی کورد لە هەر شوێنێکی کوردستان و جیهان، خۆی تێدا ببینێتەوە. مێدیایەک کە ببێتە دەم و چاو و گوێی هەر تاکێکی کورد بە هەر تایبەتمەندییەکەوە کە هەیانە. تا ئەو کاتەی کورد لە ڕێگای مێدیایەکی نەتەوەیی گشتی و هەمەلایەنەوە، خۆی نەبینێتەوە و مێدیاکەی پێگەی ناونەتەوەیی پەیدا نەکات، پرسی کورد وەک پرسیارێکی ناوچەیی دەمێنێتەوە. جیهانی ئەمرۆ مێدیای ئەمرۆیی و تێگەیشتنی ئەمرۆیی گەرەکە، ئەوە کوردیش دەگرێتەوە.

پەراویز

1- KI(Künstliche Intelligenz/Artificial Intelligence

2- Lampert Wiesing; Niklas Luhmann 1927-1998; Marshal McLuahn 1911-1980; Harold Adams Innrs 1814 -1952; Rudolf Stöber; Dirk Backe; Martin Heidegger; Ferdinand de Saussure 1857- 1913; Robert Cialdini; Paul Watzlawick 1921-2007; Claude Elwood Shannon 1916 -2001; Harold Dwight Lasswell 1902- 1978; Lasswell-Formel 1948

٣- کۆی ئەم باسانە لە کتێبی «تەلەویزیۆن لە نێوان دامەزراندن و دارزاندن»دا هاتووە.

٤- Die Deutschen und der Iran - Matthias Küntzel هاتووە. بەشێک لەم کتێبە بە زمانی کوردی پێشتر لە لایەن نووسەری ئەم دێرانەوە بڵاو کراوەتەوە.

٥- فێربوونی تەکنیک و هونەری ئاخافتن- گوندۆڵا هیرش وەرگێڕ- برایم فەرشی دەزگای ئاراس - ٢٠٠٧

6-Udo Ulfkotte Gekaufte Journalisten

ئودۆ ئولفکۆتە دواتر وازی لە مێدیای زەبەلاحی گرێدراو بە ناوەندە سیاسی، ئابووری و سوپاییەکان هێنا و لە مێدیای ئاڵترناتیڤ و لە ڕێگای بڵاوکردنەوەی کتێبەوە، دەستی کرد بە لەقاودانی سیستەمی مێدیا و بە شێوەیەکی نارون مرد.

7- Propaganda Techniques in the World- Harold Dwight Lasswell

٨- ئەو بابەتانەی زۆربەی نووسەرانی کە ناویان لە سەرەوە هاتووە، خۆیان لەگەڵ خەریک کردووە و نەکرا لە نووسراوەکەدا باسیان بکرێ، بریتین لە : ” بابەتەکانی پێگە و دیسیپلینی کۆمۆنیکاسیۆن، زانستی مێدیا و کۆمۆنیکاسیۆن، مۆدێلەکانی باسکردن، تیۆری(مێدیا، زانیاریی، کۆمۆنیکاسیۆن)، تیۆرییەکانی میکائیل ئەهانس، نیکلاس لومەن و سیستەم تیۆری، تیپۆلۆگی و فەنۆمەنۆلۆگی ماسمیدیا، پێکهاتەی ماسمێدیا - مۆدێلی ماڵێتسکەس و وێب ماسمێدیا، مێژووی مێدیا، بەکارهێنانی مێدیا، کارتێکردنی مێدیا، کاردانەوەی مێدیا، مێدیا و بازار، هەستی مرۆڤ، دیسیپلین، تەکنیک، ڕێتۆریک، هونەر، دەور و ڕۆڵی خاوەن مێدیا و بەکارهێنەری مێدیا، دیجیتالیسم، گلۆبالیسم، ئینترنێت، سۆسیال مێدیا، مۆنۆمێدیا(مێدیای تاکەکەسی)، دەوری کۆنسێرنەکانی مێدیا.